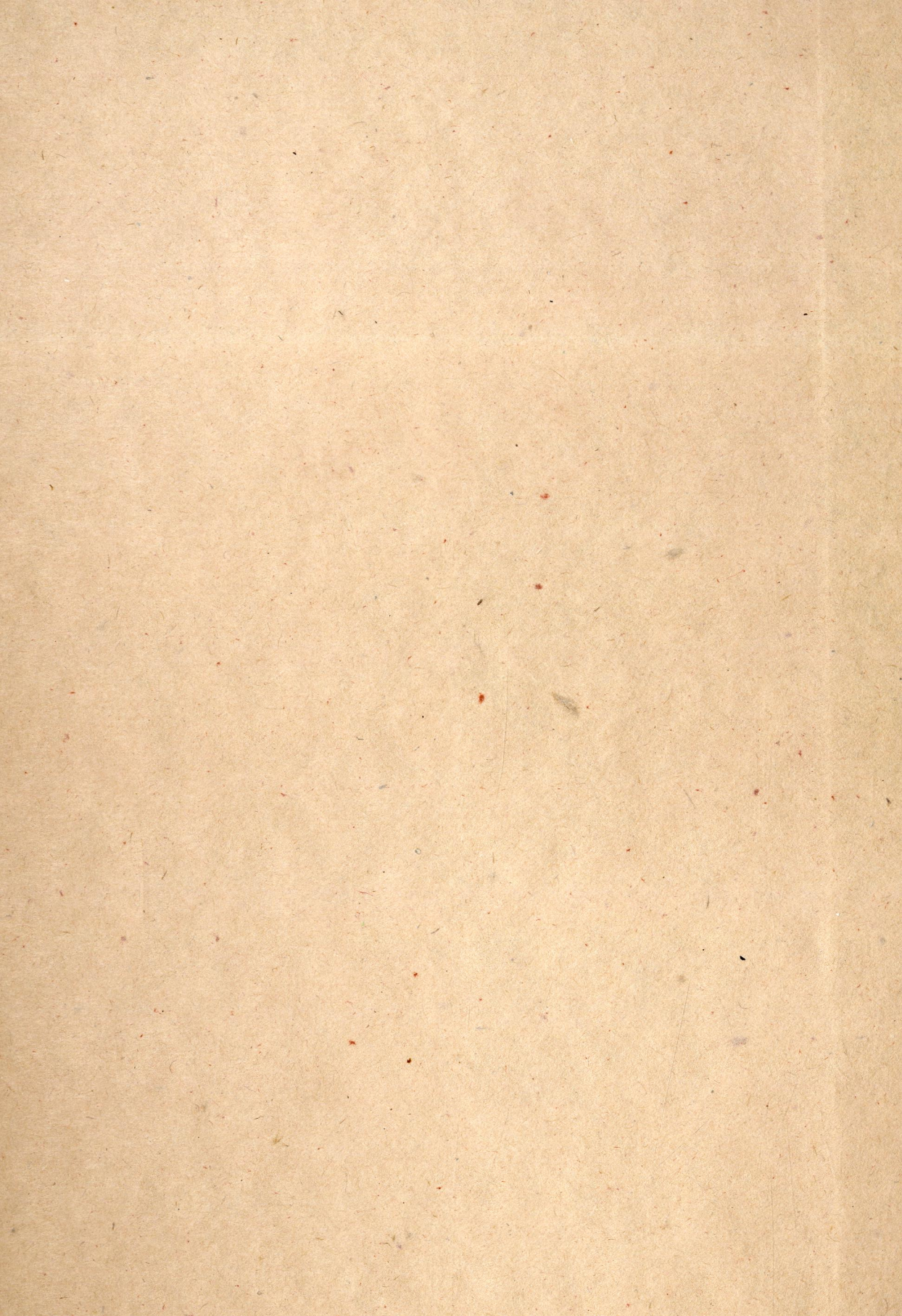

~~of 1774~~

Симон Наріжний

Львів. Бібліотека
АН УРСР

ПРАГА 1941

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

06
10

СІМОН НАРІЖНИЙ

SOCIÉTÉ DES SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES UKRAINIENNE
À PRAGUE

Симон Наріжний

РОЗВІДУВАННЯ
МОСКОВСЬКИХ ПОСЛАНЦІВ НА УКРАЇНІ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII ВІКУ

==

Львів. Бібліотека
АН УРСР

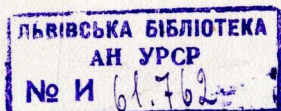
ПРАГА 1941

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

T3(2)461-642(24k)

T3(24k)4-642(2)

Tiskárna Jana Andresky vd., Praha XII., Bělehradská 97

Розвідування московських посланців на Україні в другій половині XVII ст.

Інформування московського уряду про українські справи в XVII ст. Донесення порубежних воевод. Добровільні кореспонденти з України. Інформаційна служба українського духовенства. Розвідування через спеціальних агентів. Постійність розвідочних доручень в московських наказах значним і дрібним посланцям. Інструкції розвідувати про все, таємно, відомості записувати „подлинно“ й по свіжій пам'яті. Обережність і спритність московських посланців у розвідці. Їх невдачі. Джерело їхніх інформацій на Україні: козаки й козацькі достойники, міщане й представники місцевої влади, писарі й канцелярські підписки, челядники, духовні особи, свої ж московські люде, спеціальні шпигуни, чужі посланці й інші. Мотиви української служби для московської розвідки — дарунки й орієнтація. Предмет розвідування. Передача відомостей до Москви. Вістові листи. Розспроси в Москві. Московські заходи для удосконалення комунікації з Україною.

Інформації про українські справи в XVII ст. московський уряд здобував різними способами. В першій половині відомості про події на Україні Москва діставала головню від своїх порубежних воевод¹⁾ і тільки почасти поповнювала їх „разспросами“ різних приїзджих людей, переважно прохачів, та ще тими матеріялами, що постачали їй добровільні кореспонденти з України. Пізніше, після нав'язання тісніших відносин з Військом Запорозьким, до цих джерел прилучилося ще й нове, а саме — донесення та справоздання тих московських воевод, що перебували на Україні в характері московських резидентів²⁾ чи приходили сюди з якимись спеціальними завданнями.³⁾

Донесення порубежних воевод відзначалися повнотою — вони торкалися найрізноманітніших справ. Ці воеводи розпитували всіх, кого тільки перепускали з України за рубеж — світських і духовних — і про все писали до Москви: про добуті відомості, про заміри окремих українських діячів, про чути, настрої й т. д. Повнота й різноманітність у донесеннях загалом є властивими для московських авторів.

¹⁾ Гл., напр., відписки з пограничних городів та острогів 1648 р. — Ольшанського, Бобріка, Брянська, Сівська — з відомостями про події на Україні. Акты относящиеся къ истории Южной и Западной России (скорочено: АЮиЗР), т. VIII, прибавленія, №№ 1, 2, 3, 5.

²⁾ Київський воевода Андрій Бутурлін, виконуючи царський указ „о всякихъ вѣстехъ писать по часту“, у своїй відписці р. 1657-го з вістями про різні події й чути на Україні обіцяв і надалі відписувати про все негайно: „А что впредь у насъ, холопей твоихъ, вѣстей какихъ будетъ, о томъ къ тебѣ великому государю, мы, холопи твои, отпишемъ съ нарочнымъ гонцомъ“. — АЮиЗР, т. IV, ч. 46, ст. 75.

³⁾ Напр., боярин Ол. Трубецький, перебуваючи з великою армією р. 1659 на Україні, дбав про збирання різноманітних відомостей. Про це гл. в його стат. спискові, АЮиЗР, т. IV, ч. 115.

Інформаційні відомості до Москви посилали найчастіше Путивельські воеводи.⁴⁾ Пояснювалося це певно важністю самого Путивля, як порубежного пункту, який до того ж ще й перепускав різних послів з України й на Україну, й де, мабуть завдяки цьому, осередилася розвідочна служба московська щодо України взагалі.

Що торкається добровільних кореспондентів, то їх, принаймні на початку, найбільше було з духовних кол. Інформаційна служба українського духовенства Москві розвинулася ще в першій половині XVII ст., коли різні ієрархи, як чорного, так і білого духовенства, з України й через Україну зверталися до Москви за допомогою.⁵⁾ Але виразно антипатріотичного характеру ці зносини набули лише по смерті Б. Хмельницького, за Виговського й пізніше. Найяскравішою фігурою в цій інформаційній службі представляється знаменитий ніжинський протоієрей М. Филімонович, хоч було не мало й інших осіб духовних, що цю службу провадили „не за страх, а за совість“ — досить пригадати хоча би такого Адамовича.

Українські священослужителі зносилися не лише безпосередньо з московським урядом; зносилися вони з цим урядом також і за посередництва патріарха та окремих бояр, що з ними були чомусь близькими й листувалися. Для ілюстрації цього можна послатися на листи ігумена Мгарського монастиря Віктора Загоровського до ближніх бояр і до патріарха, в яких він розписує про своє побачення з Виговським і про розмову з ним,⁶⁾ або трохи пізніше висланий лист ніжинського протопопа до Ромодановського про стан справ на Україні.⁷⁾

Ця інформаційна служба українського духовенства московському уряду не припинялася й пізніше, але своє важливе значіння вона в значній мірі

⁴⁾ Гл., напр., відписки путивельського воеводи Долгорукого про події на Україні з 11. VI. та 3. VIII. 1658 р. (АЮиЗР, т. IV., ч. 71) і з 20. та 22. X. того ж року про події та про заміри Виговського (АЮиЗР, т. IV, ч. 96) й інш.

Путивельські ж воеводи часто робили „разспросы“ і своїм власним агентам, яких посилали спеціально для розвідування в українські міста, і випадковим приїздом людям з України; а добуті таким способом „разспросныя рѣчи“ пересилали з своїми відписками до Москви. Напр., 13. жовтня 1657 р. приїхав до Путивля миргородський міщанин „селитреной уговорщикъ Михайло Каливниковъ съ покупною селитрою“. Воеводи купили в нього селітру, а його самого покликали до себе і таємно розпитували, „что нынѣ въ Войскѣ Запорожскомъ дѣлается“... і т. п. (АЮиЗР, т. IV, ч. 29). 25. жовтня того ж року путивельські воеводи вислали до Москви нову відписку з „разспросными рѣчами“ про Корсунську раду (АЮиЗР, т. IV, ч. 35) і т. д.

⁵⁾ Для прикладу згадаємо про митрополита Борецького. Цей ієрарх, мабуть перший серед наших діячів, ясно висловив думку про зєднання України з православною Москвою, — що тільки при цій умові Україна може мати спокій, якого їй не могла забезпечити Польсько-Литовська держава. Зносини з Москвою за Борецького не припинялися. Борецький не раз посилав до царя по милостиню, найчастіше для монастирів (Київо-Михайлівського, Печерського, Межигірського й інших — на їх будівництво тощо), а також для атонських іноків. При цій нагоді Борецький часто подавав цареві відомості політичного характеру (писемно і в усній передачі), а цар посилав Борецькому таємно жалування. В 1625 році Борецький прислав до Москви двох своїх людей з листами й усною передачею політичних відомостей; теж саме і в 1627 р.; в 1630 р. прислав свого сина та небожа з листами. Того ж року цар прислав з Москви до путивельського воеводи своїй патріярші грамоти, а при тому грошей 370 руб. і наказ передати це все з надійними людьми до Києва, але таємно — щоб про те в Києві ніхто не дізнався. Митрополитові посилалося 200 руб. й 100 руб. від патріярха, а архимандритові П. Могилі 70 руб. „къ прежней дачѣ въ прибавку, что послано ему напередъ сего 30 рублей“; при цьому ж наказувалося вивідати в митрополита й архимандрита про різні вісті. Тоді ж такі митрополит і архимандрит переслали до Москви свої листи (Про все це докладніше у Макарія: Ист. Рус. Церкви, т. XI, вид. 2-ге, кн. II, ст. 395, а також в АЮиЗР, т. III, чч. 28, 30, 32 і 47).

⁶⁾ Дат. 4. серпня 1658 р. АЮиЗР, т. IV. ч. 74.

⁷⁾ Дат. 14. листопаду 1658 р., АЮиЗР, т. IV, ч. 101.

втратила. Першорядне значіння вона мала в ті моменти, коли Москва була позбавлена можливості мати своє власне око на Україні, коли відносини з українською владою набували одверто-ворожого характеру й коли московські люди мусили уступатися з України. Пізніше ж, поруч з духовними кореспондентами, pojawiaються й чим далі тим все збільшуються кореспонденти світські, розвиваючи своєю діяльністю справжню „культуру доносів“. Поява цих світських кореспондентів датується також досить рано — найважливішим моментом для початку треба вважати виступ Мартина Пушкаря.

Та ще більшого значіння для Москви на початку другої половини XVII в. набувають донесення її власних агентів — більших і менших, — яких вона посилала на Україну й які — всі однаково! — мали завдання провадити розвідочну службу й доносити до Москви, й які це завдання виконували дуже пильно. Розвідочна служба цих московських посланців на Україні в другій половині XVII ст. й є темою цієї розвідки.

*

Можна сказати, що розвідочна місія в завданнях усіх тих московських людей, яких посилали на Україну, була або на першому або на одному з перших місць — але мали її всі. Всім, кого Москва тільки посилала на Україну, вона доручала розвідку. Посвідки цього збереглися в наказах ріжним посланцям і в тих звідомленнях, що вони їх подавали про свої подорожі на Україну в московських приказах; подекуди посвідки цього можна вчитати і з окремих дрібніших відписів цих послів. Ці здебільшого офіційні акти й послужили головним джерелом для зазначеної теми.

Як було вже сказано, своїм відпоручникам, що відїздили на Україну — чи то були справжні посланці, чи лише звичайні гонці — московський уряд наказував неодмінно про все провідувати. Інструкції про розвідочну службу зустрічаються майже в кожному наказі. Навіть і тоді, коли Москва мала на Україні вірних собі гетьманів (як, напр. Брюховецького), або коли вона реґулярно діставала відомості від своїх воевод на Україні, вона всеж доручала своїм посланцям провідувати про всякі справи. Доручення ці були або загального характеру — про все провідувати й усе записувати, — або ж якісь спеціальні, особливо в час якихось надзвичайних подій. В таких випадках не обмежувалися в наказах загальними формулами, а давали й спеціальні інструкції.

Вже в наказі В. Унковському (1650 р.) читаємо, що він, перебуваючи у Б. Хмельницького, має „про всякіє тамошніє вѣсти розвѣдати подлинно всякими мѣрами, а чтобъ было не знатно; да что провѣдаетъ, и то записать подлинно и беречи то писмо у себя накрѣпко, а прїѣхавъ къ Москвѣ, то писмо отдать въ посольскомъ приказѣ, діакомъ, думному Михайлу Волошенинову да Алмазу Иванову“⁸⁾. Майже такими самими словами виписане це доручення й у наказі Стрешньову-Бредіхину 1653 р.; при чому цим посланцям особливо наказувалося „подлинно“ записувати розвідані справи: „да что провѣдаютъ, и то записать подлинно“, „а что съ ними поговорятъ, и имъ то все записывать подлинно.“⁹⁾

Провадити розвідування доручалося й дрібним посланцям — тим, що лише привозили царські грамоти до гетьмана, й таким великим посольствам, як боярина В. Бутурліна 1653—1654 рр. З статейного списку оста-

⁸⁾ АЮвЗР, т. VIII, ч. 33, ст. 323.

⁹⁾ АЮвЗР, т. X, ч. 3, ст. 30, 31.

нього довідуємося, що йому, „дорогою вѣдучи, вѣстей всякихъ провѣдывать же“.¹⁰⁾ „Про всякіє тамошніє вѣсти развѣдывать и записатьъ подлинно“ мав доручення і стольник Полтев, коли його в 1654 р. посилено на Україну до гетьмана й митрополита та на Запорозжя з повідомленням про народження царевича Олексія Олексійовича.¹¹⁾ „Провѣдывать всякихъ вѣстей“, „будучи в черкаскихъ городѣхъ“ наказувалося того ж року й Петрушкє Протасієву, як це видно з його відписки;¹²⁾ також 1654 р. дворянину Ржевському та под'ячєму Богданову¹³⁾ й дворянину Тургенєву з под'ячим Портомоїновим доручалося „про всякіє вѣсти... у гетмана однолично имъ провѣдывать подлинно, чтобъ государю про все было вѣдомо“.¹⁴⁾ Теж саме читаємо і в наказах пізнішим посланцям, а таксамо і воеводам. У царському указі київському воеводі Андрієві Бутурлінові з 11 вересня 1657 р. стояло: „да про всякіє тамошніє вѣсти развѣдавъ подлинно, отписаль бы еси къ намъ, великому государю наскоро“.¹⁵⁾ Підтвердження цього маємо і у відписці Бутурліна до Москви з відомостями про ріжні події, чутки тощо.¹⁶⁾ Доручення розвідувати мав і стольник В. Кікін 1657 р.,¹⁷⁾ і Портомоїнов 1658 р., коли йому наказувалося „а покажѣста у гетмана побудеть, и ему розсмотрити и развѣдати про всякіє тамошніє вѣсти и записатьъ подлинно, и тоє записку беречь у себя накрѣпко“.¹⁸⁾ Стольнику Апухтіну, посиленому також р. 1658 до Виговського в Чигирин, доручалося розвідувати „дорогою въ Черкасскѣхъ городѣхъ и будучи у гетмана“, а коли б Апухтін не розвідав чогось по наказу „въ Путивлѣ и въ первыхъ черкасскѣхъ городѣхъ“, то має для „подлинного провѣдыванья“ їхати до Київa.¹⁹⁾ В наказі майору Булгакову й под'ячєму Байбакову р. 1658 було докладно виписано про все, що вони мали на Україні розвідувати.²⁰⁾ Теж саме і в наказі под'ячєму Байбакову самому, коли його того ж року посилали з царською грамотою до Пушкаря.²¹⁾ Стряпчий Іван Свіязев, посиланий року 1666 до Брюховецького, мав розвідувати на Україні про „непріятельскіє замыслы“ і т. п.²²⁾ „Про всякіє вѣсти провѣдывать всякими мѣрами“ і про все доносити на Москву доручалося в наказі й стряпчєму Григорію Косагову, якого в 1663 р. посилали на Запорозжя²³⁾ „Развѣдывать въ тайнѣ“ про ріжні справи доручали й підполковникові Гаврилу Подимову, посиленому р. 1668 до Чигирина для переговорів з гетьманом Дорошенком²⁴⁾ і т. д., і т. п.

Свою розвідочну службу на Україні московські посланці мали провадити таємним способом. Про це маємо виразні вказівки в наказах. Унковському року 1650 доручалося розвідувати „всякими мѣрами, а чтобы было не знатно“;²⁵⁾ теж бачимо і в наказі Стрешньову-Бредіхіну р. 1653 — „провѣдывать ... тайнымъ обычаемъ“.²⁶⁾ Под'ячєму Фірсу Байбакову, коли

¹⁰⁾ АЮиЗР, т. X, ч. 4, ст. 143.

¹¹⁾ АЮиЗР, т. X, ч. 6, ст. 314.

¹²⁾ АЮиЗР, т. X, ч. 14, ст. 698.

¹³⁾ АЮиЗР, т. XIV, ч. 1.

¹⁴⁾ АЮиЗР, т. XIV, ч. 4, ст. 90.

¹⁵⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 17, ст. 27.

¹⁶⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 46, ст. 75.

¹⁷⁾ АЮиЗР, т. XI, Приложенія, ч. 3.

¹⁸⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 73.

¹⁹⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 79.

²⁰⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 90.

²¹⁾ АЮиЗР, т. XII, ч. 2, ст. 12.

²²⁾ АЮиЗР, т. VI, ч. 45, ст. 127.

²³⁾ АЮиЗР, т. V, ч. 63.

²⁴⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 45.

²⁵⁾ АЮиЗР, т. VIII, ч. 33, ст. 323.

²⁶⁾ АЮиЗР, т. X, ч. 3, ст. 30.

його посилали до полтавського полковника Мартина Пушкаря (1658 р.), доручали „всякихъ вѣстей... развѣдать тайно“ і так само тайно й записати.²⁷⁾ Доручаючи дворянину Протасієву в 1661 р. „будучи въ Нѣжинѣ и Переяславѣ, провѣдывать про всякіе тамошніе вѣсти,“ наказували розвідувати „заводомъ и тайно, чтобъ было незнатно“;²⁸⁾ теж і згаданому полковнику Г. Подимову, якого посилали року 1668 до Чигирина на переговори з гетьманом П. Дорошенком, доручали „развѣдывать втайнѣ“ про ріжні справи.²⁹⁾ Под'ячому М. Савину р. 1671 по указу царя доручалося поїхати до Лубень і там у Мгарському монастирі „тайнымъ обычаемъ“, ніби він приїхав помолитися, розізнати про царьгородського патріярха Афанасія, який, ідучи з Москви, помер на Україні й був похований в Мгарському монастирі.³⁰⁾ Под'ячому Щоголеву, що їздив р. 1673 до гетьмана Самойловича, було „велѣно провѣдывать тайно“ про ріжні речі.³¹⁾

І московські посланці приписи наказів на цьому пункті дійсно виконували. Принаймні дехто з них старається це в своїх звітах підкреслити. Напр., згадувані вже Стрешньов і Бредіхін у своїй відписці з Чигирина стверджують, що чигиринський полковник Василь Томиленко і військовий товмач Яско „сказывали тайнымъ обычаемъ“, а толмача Яска вони ще й до себе прикликали й розпитували його „о всякихъ дѣлахъ“, а він „сказывалъ тайно“.³²⁾ Майор Булгаков та под'ячий Байбаков р. 1658 свідчать, що до них у Ніжині приходив таємно в ночі ніжинський протопоп на розмову, а пізніше в Переяславі приходив до Булгакова в світлицю один з караульних драгунів і таємно говорив про наміри Виговського.³³⁾

В деяких наказах маємо з цього приводу ще одну деталь, а саме — припис записувати роздобуті відомості по свіжій пам'яті. В наказі посольству дворянина Ржевського та под'ячого Богданова до Б. Хмельницького в серпні 1654 р. читаємо: „А въ кое время и о какихъ статьяхъ у гетмана и у писаря или гдѣ инде что провѣдають и имъ то все записывать въ тожъ время, въ кою пору что провѣдають, чтобъ ничего не изронити и записать подлинно, да и про всякіе вѣсти, что нынѣ у гетмана вѣдомо, однолично имъ провѣдывать подлинно жъ, чтобъ государю про все было вѣдомо.“³⁴⁾ Майже до слова таку саму мотивацію цієї необхідности записувати добуті відомості на свіжу пам'ять маємо і в наказі дворянину Тургеневу та под'ячому Портомоїнову, що в тому ж 1654 р. їздили до гетьмана з повідомленням про здобуття царем Смоленська. Тут доручалося записувати „подлинно, не прибавляя, ни убавляя“.³⁵⁾

Для обережности московських посланців дуже показним є те, що вони навіть відомості самого гетьмана старалися потім перевірити, роблячи це „тайнымъ обычаемъ“. Унковський та Козлов, будучи року 1650 у Б. Хмельницького, мали 15 жовтня закриту аудієнцію, на якій крім них та гетьмана, був ще тільки писар Ів. Виговський; іншим „Войска Запорожского начальнымъ людемъ, которые въ тѣ поры были при гетманѣ, ясаулы, и полковники, и сотники, и отаманы, и тѣмъ всѣмъ велѣлъ гетманъ сидѣть въ передней, а за собою никому итти не велѣлъ“. Ця закрита аудієнція мала предметом розмови головно справи кримські, а також деякі інші. Та мос-

²⁷⁾ АЮиЗР, т. XV, ч. 2, ст. 12.

²⁸⁾ АЮиЗР, т. V, ч. 40.

²⁹⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 45.

³⁰⁾ АЮиЗР, т. IX, ч. 127, ст. 605.

³¹⁾ АЮиЗР, т. XI, ч. 55, ст. 174.

³²⁾ АЮиЗР, т. X, ч. 3, ст. 56.

³³⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 90.

³⁴⁾ АЮиЗР, т. XIV, ч. 1, ст. 9.

³⁵⁾ АЮиЗР, т. XIV, ч. 4, ст. 90.

мовські посланці не вдовольнилися запевненнями та річами Б. Хмельницького, а потім ще „провѣдывали у писарей и у иныхъ знатныхъ людей, и у Ивана Искренка да у Семена Платовского,³⁶⁾ тайнымъ обычаемъ, про гетманскіе рѣчи: такъ ли его гетманская правда, что онъ Василью да Якову сказываль. И они сказывали тѣжъ рѣчи, что гетманъ говорилъ“.³⁷⁾

В наказах посланцям приписувалося нотувати все, про віщо тільки дізнаються. Щойно згадуваному В. Унковському р. 1650 доручалося, щоб він „что провѣдаетъ“, має „записать подлинно и беречи то у себя накрѣпко, а приѣхавъ къ Москвѣ, то письмо отдать въ посолскомъ приказѣ дякамъ думному Михаилу Волошенинову да Алмазу Иванову“.³⁸⁾ Майже теж саме знаходимо и в посольських справах стольника Стрешньова та дяка Бредіхіна, що їздив до Б. Хмельницького р. 1653. Їм наказувалося, щоб вони, „покамѣста у гетмана Богдана Хмельницького побудуть, и имъ провѣдывать подлинно тайнымъ обычаемъ, всякихъ тамошнихъ вѣстей; да что провѣдаютъ, и то записать подлинно; а приѣхавъ къ Москвѣ, то письмо подать въ посолскомъ приказѣ діаку Ларіону Лопухину, да Алмазу Иванову, да Ондрею Немирову“; і далі — „а что съ ними поговорять, и имъ то все записать подлинно“; записувати доручалося „порознь, по статьямъ“.³⁹⁾ Теж саме і Як. Портомоїнову, що їздив року 1658 до Виговського, наказувалося, щоб він, „о чемъ съ нимъ поговорять“, усе те собі записав. „А покамѣста у гетмана то будетъ, и ему розсмотреть и развѣдати про всякіе тамошніе вѣсти и записать подлинно, и тое записку беречь у себя накрѣпко“.⁴⁰⁾

Цікаво, що доручаючи своїм посланцям записувати все, що вони довідаються під час своєї подорожі, московський уряд видавав їм для цього й паперу. В наказі стольнику Івану Апухтіну, посиланому р. 1658 до Виговського в Чигирин, читаємо примітку про те, що „Ивану дано двѣ дести бумаги“; це щоб він мав на чому „о всемъ отписать къ великому государю наскоро“, що йому буде говорити Виговський „и что какихъ вѣстей, будучи дорогою въ черкасскихъ городѣхъ и будучи у гетмана провѣдаетъ“.⁴¹⁾

Так само, як в українській гетьманській державі, московські посланці старалися провадити розвідування в різних справах і на Запорозжі. Про це досить докладні посвідки маємо в актах про перебування на Запорозжі стряпчого Гр. Косагова, висланого туди по царському наказу р. 1663. Косагову доручалося „про всякіе вѣсти провѣдывать всякими мѣрами“ й про все доносити на Москву.⁴²⁾ І Косагов дійсно під час свого довшого перебування на Запорозжі використовує кожну нагоду, щоб зібрати відомості й пересилає до Москви досить різноманітні донесення. Він розпитує всіх про все: розпитує січовиків, розпитує полонених татар про наміри Криму, розпитує черкас-полоненників, що вийшли з Криму на Січ; доносить він про становище Січі, про одержані там відомості щодо намірів Криму й Польщі, про „прелестныя писма измѣнника Тетери“ на Січ до Сірка і т. д. Свої відповіді Косагов посилає не тільки до Москви, а також і до воеводи Ромодановського.

³⁶⁾ Це ті козаки, яких Б. Хмельницький прислав до посланців із закликом на авдієнцію 12. X., тільки тут їх назви трохи переплутані: Семен має бути чигиринський, а не полтавський.

³⁷⁾ АЮиЗР, т. VIII, ч. 33, ст. 350.

³⁸⁾ Ibid, ст. 323.

³⁹⁾ АЮиЗР, т. X, ч. 3, ст. 29—31.

⁴⁰⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 73.

⁴¹⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 79, ст. 230.

⁴²⁾ АЮиЗР, т. V, ч. 135.

Провадив розвідку і житець Василь Перхуров, посиланий на Січ з жалуванням р. 1675. Перхуров пробув у Коші з 22. квітня до 1. червня (саме тоді чекали повороту Сірка з походу). За цей час він розізнав там про всякі справи й про результат своїх розвідувань доніс потім на Москву.⁴³⁾

Московські посланці в своїй розвідочній діяльності на Україні виявляли не ябляку спритності. Вони старалися виконувати даний їм у Москві припис „развѣдывати... всякими мѣрами“ й справді використовували всі можливості. Навіть в таких обставинах, що виправдували повну бездіяльність, вони не забували про те, щоб вивідати щось для Москви. Особливий інтерес з цього погляду представляє перебування р. 1658. у Чигирині у Виговського подячого Портомоїнова. Цього Портомоїнова Виговський розпорядився взяти під сторожу. На тому ж дворі, де й Портомоїнова, тримали тоді за сторожою й другого московського посланця, що ще раніше прибув до Виговського з царською грамотою, Федора Тюлюбаєва. Але навіть за сторожою, позбавлений волі, Портомоїнов не забував збирати відомості. Від тих козаків, що були приставлені його вартувати, Портомоїнов дізнався, що писав Данило Виговський до Чигирина в справі кінських стад, московських ратників і потім занотував це в своєму статейному спискові.⁴⁴⁾

Для московського посланця це дуже показне. Та не зважаючи на всю спритність московських посланців і загалом сприятливі для їх розвідочної чинності на Україні обставини, всеж бували випадки, що їхні заходи не мали бажаних наслідків — розвідування не вдавалося. Це найчастіше траплялося за гетьманування Б. Хмельницького, хоч такі випадки відомі й з пізніших часів. В 1656. р. київський воевода Бутурлін снажився розізнати про сейм того року в Чигирині. Коли йому не пощастило нічого довідатися шляхом листування з гетьманом, він посилав до Чигирина спеціальних розвідчиків, але й ці „Путивльцы сказали, что они, будучи въ Чигиринѣ, про сеймъ провѣдать никоими мѣрами не могли“. Бутурлін випитував після цього ще й посланців Мултянського володаря, які тоді саме прибули з Чигирина до Київ, але й від них нічого не довідався. „И мы холопи твои — пише далі Бутурлін до царя — провѣдывали о томъ у Кіевского войта и у мѣщанъ, и они ничего намъ, холопомъ твоимъ, не сказали; а знатно, что опасаются гетмана и писаря...“ — пояснював свою невдачу з ними Бутурлін. „И мы, холопи твои, призывали къ себѣ нарочно кіевского наказного полковника Василья Дворецкого... и говорили ему, наединѣ, тайнымъ обычаемъ, чтобъ онъ тебѣ великому государю послужилъ и правду свою совершенную показалъ, провѣдалъ подлинно, не чаесть ли в гетманѣ и писарѣ какое шатости и нѣтъ ли у нихъ какихъ дурныхъ умысловъ, и о чемъ у него былъ сеймъ и для чего всему войску велѣлъ быть готовымъ?“ Бутурлін обіцяв за те Дворецькому царську милость і жалування; Дворецький таки погодився дещо сказати, „только за большою клятвою, опасаясь гетмана и писаря, чтобы было тайно, а никому не означилось“.⁴⁵⁾

Про невдачу в справі розвідувань згадує р. 1658. і подячий Яков Портомоїнов. „А какъ онъ, Яковъ, былъ въ Чигиринѣ и въ то время были у гетмана Свѣйскіе и Волоскіе, и Литовскіе послы, а для какихъ дѣлъ присланы были, того провѣдать было немочно“.⁴⁶⁾ Щось подібне маємо і в справозданні стольника Лодиженського, який, будучи р. 1663. у Переяславі у

⁴³⁾ АЮиЗР, т. XII, ч. 47.

⁴⁴⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 95, ст. 191.

⁴⁵⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 361, ст. 546—547.

⁴⁶⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 95.

Сомка, старався роздобути копії листів з-за Дніпра, але досягти цього йому не пощастило.⁴⁷⁾

Можна думати, що таких невдач і труднощів з розвідуванням відомостей московські посланці на Україні мали більше, що вони тільки не згадують про них у своїх посольських звітах, щоб не підривати себе в очах московського уряду, — але загалом дуже багато їх не було. Тодішні обставини на Україні для їхньої праці були сприятливі — вони розпоряджали засобами (соболі, дарунки й інш.) й мали тут своїх прихильників.

У своїх справозданнях і різних відписах до Москви царські посланці здебільшого зазначають і від кого та яким способом вони діставали відомості — взагалі, як провадили розвідування. Це властиве для московської докладності.

Стольник Телепнев (1667. р.) записує в статейному спискові, де й кого він зустрічав по дорозі, з ким бачився й що чув.⁴⁸⁾ Особливо ж визначний своєю докладністю статейний список стряпчого Дм. Рагозіна (1657. р.), який склав його по пляну денних записок, занотувавши для кожного числа, хто до нього приходив, де він був, з ким говорив, що бачив, чув і т. д.⁴⁹⁾

Але в деяких, небагатьох, звітах (відписах) таких зазначень не маєть ся — посланці або наводять самі відомості, або ж лише стверджують що збирали їх.

Від кого діставали московські посланці потрібні їм відомості на Україні, за чією допомогою переводили доручені їм розвідочні завдання, хто був їхніми кореспондентами й доповідачами? Загально кажучи — всі, кого тільки можна було для цього використати, люде різних станів і службового положення. Як джерело своїх відомостей з України московські посланці називають людей духовних, міщан, козаків, челядь, козацьких полковників, осавулів, суддів, отаманів, бурмістрів, попів, ігуменів і т. д., й т. п. Про таких видатних в цій справі осіб, як М. Филимонович, Остафій Виговський і інш., скажемо окремо.

Найчастіше всеж за джерело добутих на Україні відомостей московські посланці називають тих людей, з якими їм доводилося мати діло в дорозі або під час перебування в гетьманській резиденції. Були це здебільшого козаки або якісь козацькі достойники.

Не всі вони давали москалям інформації за гроші й не всі їхні відомості були таємні. Звичайно було так, що посланці в розмовах випитували їх, а ті виказували щось і таке, про віщо ліпше було б промовчати.

Про козаків, як джерело відомостей, згадують Унковський, Богданов, Рагозін, Кікін і інш. Василь Унковський записує, що різні відомості в Лубнях він мав від козака „Федка Игнатьева съ товарищи“, а також од прибувших до Лубень від гетьмана козаків Криска Лукіянова з товаришами; потім у гетьманській резиденції від козака Івана Болеваченка, що його гетьман посилав до Калги й Мурзів, який прибув до Чигирини саме тоді, коли там були московські посланці; також від згадуваних раніше козаків Івана Іскренка та Семена Плотавського, що їх Б. Хмельницький посилав до московських посланців із закликом на авдієнцію.⁵⁰⁾ Подячий Григорій Богданов, посиланий до Б. Хмельницького в р. 1650., мав у Корсуні відомості від козака Василя Кравцова, який їздив од козаків для розвідування польського становища. Зі слів цього Кравцова Богданов і описує відноси-

⁴⁷⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 121.

⁴⁸⁾ АЮиЗР, т. VI, ч. 60.

⁴⁹⁾ АЮиЗР, т. IV, № 44 — 1657 р. 18. X—30. X.

⁵⁰⁾ АЮиЗР, т. VIII, ч. 33.

ни в польському таборі.⁵¹⁾ Про використання для розвідування своїх розмов з козаками згадує декілька разів і стряпчий Дм. Рагозін (1657. р.). З Ромна до Лохвиці 11. XI. Рагозіна проводжали 4 козаки, які по дорозі розповідали йому про настрої. Різноманітні відомості записує він після своєї розмови з чигиринським козаком Василем Клементієвим. Відомості ці торкаються шведів, поляків, запорожців, заходів Виговського і т. п. На яких умовах і чому Клементієв прозражував ці відомості, не знати. Від своїх проводжати козаків привідзді з Чигирин Рагозін також дізнається дещо, що занотовує в свій статейний список. Один з чигиринських козаків, Івашко Кравець говорив про відношення до гетьмана; відомості цього Кравця Рагозін перевіряє пізніше і в розмові з бужинськими козаками, які говорять йому теж саме. Від проводжатога козака з Ромна, Василя Федорова з товаришем, Рагозін доповнює свої відомості про миргородську раду. На дорозі з Березників до Лубень він зіхався з козаком Григорієм Білоцерковцем, який „въ разговорѣ стряпчему сказывалъ“ про різні справи — про застави Виговського, щоб припинити зносини Запорожжя з Москвою, про козацькі ради, настрої козаків і т. п.⁵²⁾

Подібне ж згадує і подячий Фомін, до якого в Лохвиці приходили гетьманські посланці, які говорили йому про різні справи, а він це все записав.⁵³⁾ Про якогось старого чигиринського козака Федора Коробку згадує у своєму справозданні р. 1658. і дяк Василь Кікін. Цей Коробка приходив до Кікіна разом з військовим суддею Лободою „по старой де знаемости... проститца“, а в розмові виявили багато цікавих моментів з оточення Виговського.⁵⁴⁾ А ще перед тим до Кікіна приходив козак ніжинського полку Яцко і оповідав про те, що Виговський розпорядився декого з московських людей (між іншим і Кікіна!) віддати татарам.⁵⁵⁾ Козаком же мабуть був і „Черкашенинъ Івашка Семеновъ“, якого 3. серпня 1661. р. привів до дворянина Протасієва Брюховецький; цей „Черкашенинъ“ сидів у Чигирині у вязниці, але звідти вийшов 30. липня; від нього Протасієв дізнався про Юрія Хмельницького, його зносини з татарами й т. п.⁵⁶⁾

В своїй розвідочній діяльності московські посланці використовували й вищих козацьких достойників. В статейному спискові Стрешньова-Бредіхіна з р. 1653. згадується про те, що їхня відписка з Карабутова про Б. Хмельницького та його військо була послана на основі відомостей хорунжого Василя Іванова, який саме тоді повернувся до Карабутова з козацького обізду з-під Білої Церкви.⁵⁷⁾ До стряпчого Рагозіна у Ромні 11. листопаду 1657. р. приходив сотник Кіндрат Войтенко. Був це фактично офіційний візит, але Рагозін при тій нагоді випитував і про різні справи.⁵⁸⁾ Теж на другий день (12. XI.) і в Лохвиці, а 13. XI. в Лубнях, 14. XI. в Жолнині — разом з отаманами приходили і місцеві сотники; вони питали про здоров'я, а Рагозін випитував у них про різні політичні справи. Сотник же приходив у Веприку до стольника Лодиженського в січні 1662. р. і розповідав про Сомка, Юрія Хмельниченка й інш.⁵⁹⁾

У посольських звітах незрідка фігурують і козацькі полковники, від яких посланці також довідуються про різні справи. Посвідки про це маємо, напр., у Богданова (1651. р.), який своє „вѣстовое письмо“ починає

⁵¹⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 328, ст. 471.

⁵²⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 44.

⁵³⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 343, ст. 498.

⁵⁴⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 79, ст. 164.

⁵⁵⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 79, ст. 156.

⁵⁶⁾ АЮиЗР, т. V, ч. 40.

⁵⁷⁾ АЮиЗР, т. X, ч. 3, ст. 98.

⁵⁸⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 44.

⁵⁹⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 121.

словами — „сказывали полковники Миргородской Григорій Костира, Корсунской Кильдѣй Антоновъ, Уманской Самойло Ивановъ ...“ (Їхні відомості торкаються Берестечка, відносин з татарами, кількості останніх, полону Хмельницького й т. п.⁶⁰⁾ Раніше вже згадано, яку важну послугу київському воводі Бутурліну виявив київський наказний полковник Василь Дворецький, поінформувавши його „наодинѣ, тайнымъ обычаемъ“ про такі політичні справи, про які Бутурлін, не дивлячись на всі свої заходи нічого не міг довідатися.⁶¹⁾ Стрешньов-Бредіхін мали р. 1653. „тайнымъ обычаемъ“ відомості від чигиринського полковника Василя Томиленка.⁶²⁾

В деяких посольських звідомленнях подибуємо також згадки про військових осаулів, суддів тощо. 2. вересня 1658. р. до Кікіна на помешкання приходив осаул „Өесько Волкъ“, оповідав про різні справи, між іншим і про наміри Виговського „и обѣщался есаулъ Өесько великому государю служить и всякіе вѣсти сказывать“; за це „дякъ Василей далъ ему государева жалованья двѣ пары соболей да пот (чиваль) чѣмъ прилучилось“. Цей же самий Фесько Вовк приходив до Кікіна й на другий день 3. IX, коли вже до Виговського привезли Барабаша „окованого и въ желѣзахъ“ і розповідав про допит останнього гетьманом і старшиною.⁶³⁾ Вовк приходив до Кікіна ще й 5. IX. та переказував йому деякі таємниці в справі Барабаша (про царську грамоту, вислану до київського воводи, але яку ніжинський наказний полковник прислав до гетьмана).

Військовим же осаулом (бувшим) був і Іван Ковалевський, що приходив до Кікіна 3. вересня й виявив себе сторонником Москви.⁶⁴⁾

Разом із старим козаком чигиринським Федором Коробкою, до Кікіна приходив і військовий суддя Федір Лобода, й вони разом прозражували Кікінові, що робиться в гетьманському оточенні. „Гетманъ же Иванъ Виговской, говорили вони, конечно положилъ на той мѣрѣ, что отпустить тебя къ великому государю... а полковники де корсунской Иванъ Креховецкой и черкаской Өеодоръ Джулай, Павелъ Тетеря приговаривали тебя задержати и отдати татаромъ; а татаровья де безперестани о томъ гетману докучали, чтобъ тебя гетманъ велѣлъ имъ отдать, и гетманъ де отговаривался тѣмъ, что посылаетъ тебя въ Чигирин работать, города дѣлать. Да Өеодоръ Лобода (це цей суддя!) тихо говорилъ: всѣхъ пуще заотчикъ въ измѣнѣ Павелъ Тетеря: нынѣшнее де лѣто все прожил в Корцовѣ, съ Ляхами смовлялся, чтобы какъ высвободитца изъ подданства у царского величества“.⁶⁵⁾ Про місцевого чигиринського осаула Андрія згадує Рагозін, що той говорив йому про польського посла (як до нього поставився Виговський.⁶⁶⁾

Згадують московські посланці й представників місцевої влади тих місцевостей, через які їм доводилося переїздити — різних отаманів, війтів, бурмістрів — а також і простих міщан. Особливо багато таких згадок маємо у стряпчого Рагозіна, який в р. 1657. їздив до Виговського формально з царською грамотою про народження царівни Софії Олексійовни, а фактично для розвідування про „состояніе умовъ“ на Україні. Для такого завдання його розмова з представниками місцевої влади надавалася як не можна краще. Як видно з статейного списка, до Рагозіна приходив 11. листопаду в Ромні отаман Яків „Глущенко“, на другий день у Лохвиці

⁶⁰⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 328.

⁶¹⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 361, ст. 546—547.

⁶²⁾ АЮиЗР, т. X, ч. 3, ст. 56.

⁶³⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 79, ст. 155—156.

⁶⁴⁾ Ibid, ст. 156.

⁶⁵⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 79, ст. 164

⁶⁶⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 44.

теж отаман; так само в Лубнях 13. листопаду і в Жолнині 14-го, а 16. XI. в Бужині й т. д. Про свої розмови з отаманом записує й Лодигенський р. 1662. у зв'язку із своїм перебуванням у Веприку.⁶⁷⁾ У того ж Рагозіна маємо повно згадок про його розвідування у в'їтів, бурмістрів і міщан. В'їта він приймав у Лубнях 13. листопаду; бурмістр Давид Ільїн і ключник Григорій Леонтієв приходили до нього 27. XI. в Ромні; з міщанами він увесь час мав діло в дорозі, в них же зупинявся на відпочинок і від них дізнавався багато такого, що записував собі в статейний список і відсилав до Москви. Про розвідування у київського в'їта й міщан згадує й київський воевода Бутурлін р. 1656. Про київського ж міщанина як розвідчика маємо дані у статейному списку Унковського — Козлова, які їздили р. 1650. на Україну головню в справі Акундінова. До Чигирини вони прибули 1. жовтня і тут багато відомостей їм „сказывалъ Кіева города мѣщенинъ, что былъ жидъ, а нынѣ въ крещеніи Левка“.⁶⁸⁾ Через цього Льовку Унковський потім зносився в Чигирині і з самим Акундіновим.

Значні послуги в ділі розвідування робили московським посланцям писарі й канцелярські підписки на Україні — це вони уможливлювали їм дізнаватися й про такі речі й добувати копії таких документів, які інакше лишилися б таємницею. У того ж Унковського маємо в цій справі виразні посвідки — він „промыслилъ“ списки з дипломатичних листів кримського хана й калги до Б. Хмельницького;⁶⁹⁾ а потім нагороджував соболями підписку Песоцького, „что... давалъ списки съ листовъ“, Семена підписку, „что живеть у писаря Ивана Выговского“.⁷⁰⁾ Стрешньов-Бредіхін мали відомості від військового толмача Яска, якого вони розпитували „о всякихъ дѣлехъ“, а він їм „сказывалъ тайно“.⁷¹⁾

Не гербували посланці в своєму розвідуванні й челядниками, яких також використовували. Рагозін, напр., записав про те, що говорив йому челядник Виговського Брошка, що приходив до нього з вином (про різні військові справи в Польщі). Від челяді ж збирали відомості (про шведського посла!) й околичний Бутурлін та дяк Кікін р. 1657.⁷²⁾ Взагалі ж, як це було сказано, московські посланці використовували в своєму розвідуванні самі найрізноманітніші елементи. Характерний для цього вираз київського воеводи Бутурліна — „А будучи въ Чигиринѣ, о всемъ провѣдывалъ у всякихъ людей...“⁷³⁾ або в другому місці вираз — „въ дорогѣ многіе люди сказывали...“⁷⁴⁾ Це ж саме видно й з статейного списку Касогова, — останній, будучи р. 1663. на Запорозжі, розпитував там усіх: і козаків, і полонених татар, і запорозців, що повернулися з татарського полону.⁷⁵⁾

З духовних осіб, відомостями яких користувалися посланці, в посольських звідмленнях згадується і кілька відомих імен; це насамперед ніжинський протопоп М. Филимонович, потім ігумен Мгарського монастиря Загоровський і Л. Баранович. Про Филимоновича згадують Булгаков-Байбаков, до яких у Ніжині 5. січня 1659. р. уночі таємно приходив на розмову протопоп ніжинський Максим і говорив про „измѣну“ Виговського. Від цього ж протопопа мали вони відомості ще й у дорозі.⁷⁶⁾ В цих же роках,

⁶⁷⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 121.

⁶⁸⁾ АЮиЗР, т. VIII, ч. 33, ст. 331.

⁶⁹⁾ Ibid., ст. 342.

⁷⁰⁾ Ibid., ст. 357.

⁷¹⁾ АЮиЗР, т. X, ч. 3, ст. 56.

⁷²⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 369, ст. 573.

⁷³⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 364, ст. 549.

⁷⁴⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 369, ст. 555.

⁷⁵⁾ АЮиЗР, т. V, ч. 63.

⁷⁶⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 90.

як відомо, Филимонович кореспондував і з московськими воеводами. На початку жовтня 1657. р. він посилав свої листи з відомостями до Путивля воеводі Ржищеву,⁷⁷⁾ а в листопаді 1658. р. також листовно інформував про стан справ на Україні воеводу Ромодановського.⁷⁸⁾ Від Мгарського ігумена мав відомості ще р. 1650. Унковський,⁷⁹⁾ а в р. 1658. Віктор Загорівський писав листи до „ближніх боярь и патріарха“ про своє побачення й розмову з Виговським.⁸⁰⁾ В 1672. р. стольник Самарін і підячий Шестаков, послані на Україну до старшини, заїздили в Новгород-Сіверський до Лазаря Барановича, якому відвезли царську грамоту й записали в свій статейний список, що він їм говорив.⁸¹⁾

Путивельський піп Іван Прохорів, прибувши 30. серпня 1650. р. „къ литовскіе стороны“, привіз відписку від Протасієва з Києва і в розпросі наговорив багато про те, що він бачив на Україні.⁸²⁾

В посольських відписах до Москви царські посланці, а також воеводи досить часто згадують про те, що пересилаємі відомості вони здобули від Виговських, найчастіше від Івана, потім од його батька Остафія й інш. Про таємну службу для Москви генерального писаря Івана Виговського я писав окремо;⁸³⁾ там прийшов до висновку, що вона не була продажною й на шкоду для української держави, а складала лише частину дипломатичної гри гетьманського канцлера й провадилася мабуть з відома Б. Хмельницького. Зупинятися тут на висвітленні цього моменту заново не вважаю потрібним.

Про використання Остафія Виговського в цілях московської інформації згадується в кількох справозданнях до Москви. Київський воевода Бутурлін у 1656. р. повідомляв Москву про те, що до нього приїздив батько Івана Виговського, Остафій, якого він гостив „приятельскимъ обычаемъ нарочно какъ бы увѣдать отъ него про гетманову мысль“. Для цього Остафія Виговського гостили всякими трунками й випитували.⁸⁴⁾ Околичний Ф. Бутурлін та дяк В. Кікін, вислані в квітні р. 1657. на Україну для розслідування про політичні наміри Б. Хмельницького, заїздили в Гоголеві до Остафія Виговського, який зустрів їх там із своїми синами, Данилом і Константином, і запросив до себе на обід. „На обѣдѣ были и въ разговорныхъ рѣчахъ говорили съ Остафьемъ Виговскимъ и съ дѣтьми его Даниломъ и съ Константиномъ, провѣдывая вѣстей“. І Остафій Виговський дійсно дав відомості про останні події в гетьмана в зв'язку з Виленською Комісією. При чому все це казав, „повыславъ всѣхъ людей“.⁸⁵⁾

Московські посланці на Україні мали звичай розпитувати при нагоді й своїх же московських людей. При чому предметом їхнього інтересу в таких випадках були далеко не самі політичні справи. Дворянин Федор Протасієв, посланий в 1661. р. на Україну до Сомка й Золотаренка, прибувши 8. VII. до Ніжина, бачився там з воеводою кн. Шаховським і першим ділом „провѣдывалъ“ у нього про всякі справи, як то стояло в царському наказі.⁸⁶⁾ Стряпчий Дм. Рагозін, їдучи р. 1657. до Виговського в Чигирин, зустрівся 15. листопаду десь під Чигирином із стряпчим Григорієм Касоговим, що був у полку Ромодановського й саме повертався з

⁷⁷⁾ АЮиЗР, т. IV, чч. 22, 23, 33.

⁷⁸⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 101.

⁷⁹⁾ АЮиЗР, т. VIII, ч. 33.

⁸⁰⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 74.

⁸¹⁾ АЮиЗР, т. IX, ч. 147.

⁸²⁾ АЮиЗР, т. VIII, ч. 36.

⁸³⁾ „Московська служба“ Івана Виговського. Записки НТШ, т. 149.

⁸⁴⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 367.

⁸⁵⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 369, ст. 555.

⁸⁶⁾ АЮиЗР, т. V, ч. 40.

Чигирин. Рагозін у розмові розпитував Касогова про московських ратників, постачання й т. п. А при повороті з Чигирин Рагозін їхав через м-ко Горошну, де тоді саме стояли московські ратні люде полку Льва Ляпунова, у яких Рагозін розпитував про те, як вони харчуються й т. п.⁸⁷⁾ Це свідчить про обсяг інтересів цих посланців — вони справді до титла виконували царські приписи розвідувати про все й про все доносити на Москву.

Досить часто московські посланці на Україні не вдовольнялися лише тим, що вони особисто на власні очі бачили й на власні вуха чули а вживали для розвідування й спеціальних агентів, яких посилали від себе як звичайних шпигунів „промышлять вѣстей“ чи з якимись особливими дорученнями. Практика вживання такого способу розвідки почалася ще значно раніше, до повстання козацької держави, коли московський уряд, заклопотаний кримською справою, небезпечною для його південних володінь, збирав відомості з пограничних острогів. Коли виступив Б. Хмельницький і розпочалася українська революція 1648. р., Москва стала пильно стежити й за цими подіями. Команданти прикордонних московських острогів починають у своїх відписах до Москви подавати відомості й про війни Хмельницького. Для добування цих відомостей провадилася інтенсивна розвідка всіма прикордонними острогами. З останніх посилали на Україну спеціальних розвідників для збирання відомостей. З відписки Никифора Мещерського з Брянська з відомостями про перемогу Б. Хмельницького над поляками довідуємося, що ці відомості були принесені „посыланымъ за рубежъ стрѣльцомъ Федоромъ Лопатынымъ съ товарищами“.⁸⁸⁾ Вісті, прислані цареві в листопаді 1648. р. з Сівська, були доставлені туди „посланными за рубежъ пушкарями“.⁸⁹⁾ Таких розвідників висилали з прикордонних острогів досить часто. Вони приносили відомості, а московські воеводи на основі їх інформували свій уряд про події на Україні, про настрої населення, рухи татар і т. п. Ці інформації справляли в тих часах на Москві вражіння — їх читали цареві, а цар клав на них свої резолюції. На згаданій відписці з Брянська (1. XI. 1648. р.) з другого боку стоїть: „Государь слушавъ, указалъ жить съ береженьемъ, а вѣстей провѣдавъ, и о томъ писать“.⁹⁰⁾ І московські пограничники, виконуючи це, пильно стежили за українськими подіями.

Трохи згодом, навязавши вже зносини з самим Хмельницьким, московські люде й на Україні практикували в міру потреби доручення різних спеціальних місій своїм агентам. В липні 1650. р. путивельський воевода С. Прозоровський та Ів. Чемоданов, згідно царській грамоті, посилали від себе в „литовскую сторону“, „къ черкаскому гетману, къ Богдану Хмельницкому“ своїх відпоручників в справах пограбовання московських людей та в справі самозванця Т. Акундінова, „что называется Шуйскимъ“. Повернувшись до Путивля, ці відпоручники, Антонов і Салтанов, в розпросі дали звіт про свою подорож до гетьмана й про Акундінова. Про цього останнього вони ще по дорозі до Б. Хмельницького (приймав він їх у Миргороді) прочули, що „Шуйскій“ перебуває в лубенському Мгарському монастирі. Дізнавшись про це, вони хотіли були негайно їхати з Лохвиці до Лубен, удаючи, ніби вони направляються до Б. Хмельницького, але „литовські люди“ їх туди не пропустили „для того, что къ гетману имъ ѣхать на Лубны не въ дорогу“. Тоді вони послали до Мгарського монастиря „Пу-

⁸⁷⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 44.

⁸⁸⁾ АЮиЗР, т. VIII, Прибавл., ч. 3, ст. 276.

⁸⁹⁾ АЮиЗР, т. VIII, Прибавл., ч. 5, ст. 277.

⁹⁰⁾ АЮиЗР, т. VIII, Прибавл., ч. 3, ст. 276.

тивльця жъ торгового челоуѣка Сидора Понявина тайно“, й за допомогою цього Понявина добули потрібні їм відомості про Акундінова.⁹¹⁾

Такого ж способу вживає року 1653. й велике посольство Бутурліна, посилаючи 16. грудня на розвідку до Переяслава й Чигирина подячих Портомоїнова й Ключарева.⁹²⁾ Пізніше р. 1656. київський воевода Бутурлін, бажаючи дізнатися, „о чемъ у гетмана былъ сеймъ и для чего всему войску велѣлъ быти готовымъ“, нарочито посилав до Чигирина „для провѣдыванія подлинныхъ вѣстей путивльцевъ, дѣтей боярскихъ Алексѣя Мискова съ товарищи“.⁹³⁾ Робив це Бутурлін в додаток до цілком офіційного листування з гетьманом. Перед тим він через інших путивельців передав гетьманові листа з запитом у тих справах; Б. Хмельницький відповів, але своїми відомостями про „сейм“ не вдовольнив Бутурліна; так саме й послані з цим листом путивельці, яким Бутурлін наказував, „чтобъ они, будучи въ Чигиринѣ, провѣдывали всякими мѣрами тайнымъ обычаемъ“ про ті справи, але вони „про сеймъ провѣдать никакими мѣрами не могли“. Бутурлін пробував ще дізнатися про це від посланців муляньського володаря, які прибули з Чигирина до Києва, але й ті нічого не могли йому сказати. Тоді він визнав потрібним послати до Чигирина спеціальних розвідників і вислав того „Мискова съ товарищи“.

Приїзджі московські посланці вживали для розвідування тих людей, яких їм звичайно приділяли для супроводу московські воеводи в порубежних містах. Стряпчий Дм. Раѣзін (1657. р.) при кінці свого статейного списака говорить про діяльність тих путивельців, що були по царському наказу приділені до нього в Путивлі. Це були — син боярський, Денис Мужецкий та Петро Рижка. Ці приділенці „въ черкаскихъ городѣхъ и въ мѣстечкахъ на торгѣхъ и въ рандѣхъ бывали и про всякія вѣсти провѣдывали, козаки и мѣщаны съ ними разговаривали вездѣ и въ городѣхъ и въ мѣстечкахъ и въ Чигиринѣ...“⁹⁴⁾ Ніжинський воевода Іван Ржевський в 1671. р. посилав од себе „за Днѣпръ для провѣдыванія вѣстей“ стрільця Прокофієва. Той розвідав, подав у розпросі відомості, а Ржевський на основі їх склав одписку й відіслав її з „сѣвскимъ стрѣльцемъ, съ Лавкою Петровымъ“ до Москви.⁹⁵⁾

В серпні 1687. р. воевода Мих. Андр. Голицин посилав жильця Лазаря Шагарава та курського подячого Афоньку Бочарова із свого полку з м. Чугуєва, в малоросійські міста, в Батурин, розвідати про новообраного гетьмана Івана Мазепу та „объ его гетманскомъ поведеніи, что у него въ Батуринѣ дѣлается“; „а объявливаться ему, гетману, онъ, кн. Голицынъ, имъ, Лазарю и Афонькѣ, не велѣлъ; да и въ иные малоросійскіе города для провѣдыванія всякихъ вѣдомостей, да въ Сѣвскъ для провѣдыванія про бывшаго гадяцкого полковника, про Мишку Васильева да про Гришку Самойловича, въ Сѣвску ль они, или изъ Сѣвска куда взяты. И они де въ Батуринѣ были августа въ 24. д. и явились тамъ стольнику и полковнику Петру Борисову, а сказали ему, что они присланы изъ полка боярина, кн. М. Голицына для провѣдыванія про гетмана Івана Ст. Мазепу. И онъ де Борисовъ объявилъ про нихъ гетману, и гетманъ велѣлъ имъ придти къ себѣ. Когда они были у гетмана, онъ спрашивалъ ихъ о здоровьѣ кн. М. Голицына и велѣлъ ихъ отпустить изъ Батурина безъ задержанія, а также

⁹¹⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 207, ст. 419—424.

⁹²⁾ АЮиЗР, т. X, ч. 4.

⁹³⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 367, ст. 553.

⁹⁴⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 44.

⁹⁵⁾ АЮиЗР, т. IX, ч. 129, ст. 613.

даль проѣзжій листъ". Після того вони були для розвідування ще в Конопі, Кролевці й Глухові.⁹⁶⁾

Коли траплялася нагода розпитати гетьманського посланця й покрістатися його відомостями, московські посланці її не пропускали. Василь Унковський та дяк Козлов (1650. р.) у своїй відписці з 5. жовтня повідомляють Москву, що до Чигирина прибув козак Іван Болеваченко, „что посыланъ былъ отъ гетмана къ калгѣ и мурзамъ... и Василей (Унковскій) да Яковъ (Козлов) его допрашивали“. Допит торкався кримських справ. Щоб перевірити відомості цього Болеваченка, москалі „про тѣ листы провѣдали“, що кримський хан і калга писали до гетьмана перед тим, як пішли у Волоську землю, „а съ тѣхъ листовъ промыслили списки“, які далі там таки й наводять.⁹⁷⁾ Яким способом вони „промыслили“ ці списки з дипломатичних листів, не кажуть, але пізніше знову подають відомості про такий же „промыселъ“. — „Да Василій же да Яковъ промыслили съ листовъ списки, которые къ гетману прислали турецкого царя паши, и каковъ листъ гетманъ отъ себя послалъ къ турецкому царю“. Й тут також наводять ці дипломатичні документи.⁹⁸⁾

Подячий Гр. Богданов, що їздив р. 1656. до Б. Хмельницького, записує про гетьманських посланців до угорського Ракоція, що тоді саме повернулися до гетьмана. Богданов розпитує цих козаків про їх посольство. „И козаки Семень Сѣрой съ товарищи три человѣка сказывали...“ з чим вони їздили до Ракоція.⁹⁹⁾

Розвідування для Москви переводилося як коли й самими ж українськими органами. Стольник Іван Алфімов, що їздив р. 1658. з царськими грамотами до М. Пушкаря, записує у своєму статейному спискові, як він прибув 9. травня у „первой черкаской городъ Константиновъ“ і там почав справлятися, де в той час перебуває Пушкарь. Константинівський сотник не знав про це й на пропозицію Алфімова послав своїх козаків розвідати про Пушкаря. З Константинова Алфімов поїхав на Комишню, куди прибули до нього й ті розвідчики.¹⁰⁰⁾

В 1669. р. царь послав свого посланця, сотника московських стрільців Афанасія Шилова до Многогрішного („гетмана сеѣ стороны Днѣпра“) і П. Дорошенка („гетмана короны полской и великого князства литовского тоѣ стороны Днѣпра“). 4. червня Шилов одписав до Москви, що Многогрішний 28. травня відпустив його з провозжати до Батурина до Ніжина; а де дівся Шилов потім, московському уряду було невідомо. Царь 25. червня доручив Многогрішному розвідати, де Шилов — чи не в неволі у Дорошенка — й про це небавом сповістити до Москви. Для розвідування Многогрішному рекомендувалося „послать отъ себя тайно кого пригоже“. ¹⁰¹⁾

Бували випадки, що московські посланці або воеводи, перебуваючи на Україні, старалися вивідати потрібні їм справи від чужих посланців або їхніх агентів. Наприклад, київський воевода Бутурлін, бажаючи провідати про чигиринський сейм р. 1656. і не добившись нічого від своїх розвідників, розпитував прибувших з Чигирина до Київа посланців муляньського володаря.¹⁰²⁾ Дяк Василь Кікін, посиланий р. 1658. до Виговського, запи-

⁹⁶⁾ Про розвідочну діяльність воеводи М. А. Голіцина дещо подає на основі матеріалів московського Архіву Міністерства Юстиції А. Востоков у своїй статті „Суд и казни Григорія Самойловича“. Київ. Стар. 1889, I. Звідти беремо й відомості про посилку Шагарова та Бочарова, ст. 47—48.

⁹⁷⁾ АЮиЗР, т. VIII, ч. 33, ст. 341—342.

⁹⁸⁾ Ibid., ст. 352.

⁹⁹⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 328, ст. 473.

¹⁰⁰⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 78.

¹⁰¹⁾ АЮиЗР, т. VIII, ч. 97, ст. 252.

¹⁰²⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 361.

сує у своєму статейному спискові, що до нього на зворотній дорозі, у Ромні, 9. вересня приходив „польскихъ пословъ шляхтичъ Карась“, який живе при Євлашевському.¹⁰³⁾ Цього Карася Кікін розпитував про всякі справи (про польського короля, війни, події, місію послів і т. п.) „и обѣщаль ему дати... подарки, чтобъ онъ сказалъ о всемъ правду“. І Карась дійсно розповів про все, про віщо — як він каже — знав; його відомості торкалися загальних справ і місій королівських посланців.¹⁰⁴⁾

Мотиви, з-за яких українці служили московській розвідці, були не всі ті самі, але здебільшого матеріальні — до дачі відомостей москалі заохочували нагородами. Для нагороджування найчастіше служили московські соболі, які видавалися посланцям у Москві, й частина яких призначалася спеціально на цю ціль. „А для роздачи отъ государевыхъ дѣлъ и для провѣдыванія вѣстей“, читаємо в наказі Унковському, посилалося з останнім „соболей на 500 рублей“.¹⁰⁵⁾ При кінці свого статейного списку Унковський дає й розпис витраченим соболям; з нього дізнаємося, що роздачу соболів посланці провадили за наказом — по призначенню й „кому пригоже“, провадили явно й таємно; давали гетьманові, його жінці, синам, ближчому оточенню, а також ріжним людям — світським і духовним — за ріжні послуги. Серед цих послуг згадується й про розвідування. „Въ Ромнѣ жъ ромновскому козаку Лазарю соболя данъ, для того, что ихъ къ государю службы много и отъ провѣдыванія вѣстей...“ „Да въ Лубнахъ же атаману Андрѣю дана пара; а дано имъ отъ провѣдыванія вѣстей... Дана пара чигиринскому козаку Ивану Болеваченку, для ихъ службы къ государю и отъ провѣдыванія вѣстей... Дано двѣ пары подписку Песоцкому для того, что его ко государю службы много и давалъ списки съ листовъ“.¹⁰⁶⁾ Підпискам взагалі охоче давали нагороди — і за проказану вже службу, і для заохочування.

Про нагороду соболями згадують і Неронов та Богданов, що їздили до Б. Хмельницького р. 1649. В їхньому статейному спискові читаємо, що вони, „ѣдучи запорожскою землею провѣдывали всякихъ вѣстей“ при чому за добрі відомості платили соболями.¹⁰⁷⁾ Для такої потреби посланцям давали в Москві запасні соболі. В наказі Стрешньову-Бредіхіну (1653. р.) з цього приводу зазначено: „А для роздачи отъ государевыхъ дѣлъ и для провѣдыванія вѣстей, посланы съ ними въ запасъ соболя, и будетъ имъ лучитца гдѣ отъ какихъ государевыхъ дѣлъ или отъ провѣдыванія вѣстей кому что въ почестъ дати, и имъ давати изъ тѣхъ соболей, что посланы съ ними на роздачу“.¹⁰⁸⁾ В червні 1657. р. царь наказав окольничому Ф. Бутурлінові та дяку В. Кікінові їхати до Б. Хмельницького для розвідування про дружбу гетьмана з шведським королем, Ракочим, про військові акції в Польщі й т. п. Посланці в своїй розвідці використовували ріжних способів, але, не роздобувши потрібних відомостей, вони послали ще до підписків генеральної канцелярії, якихось „Остафья Федоровича“ та „Захара Мисковича“, дали їм по дві пари соболів і обіцяли царську милость. Підписки, що знали, сказали — подали відомості про угорського посланця та про мутян і волохів, а про шведського посланця, який розмовляв з Виговським сам на сам по латині, не сказали нічого, бо не зна-

¹⁰³⁾ Казимір Євлашевський був членом польського посольства, що тоді саме також поверталася від Виговського; в ньому, крім Євлашевського був ще Ян Беневський, та з ними до короля Виговський послав П. Тетерю та Івана Ковалевського.

¹⁰⁴⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 79, ст. 165.

¹⁰⁵⁾ АЮиЗР, т. VIII, ч. 33, ст. 324.

¹⁰⁶⁾ АЮиЗР, т. VIII, ч. 33, ст. 357.

¹⁰⁷⁾ АЮиЗР, т. VIII, (Приб.), ч. 32, ст. 314.

¹⁰⁸⁾ АЮиЗР, т. X, ч. 3, ст. 31.

ли.¹⁰⁹⁾ Дві пари соболів дав і Кікін р. 1657. військовому осаулові Феськові Вовкові за те, що той оповідав про Виговського в зв'язку з поразкою Данила Виговського під Києвом, про наміри гетьмана послати військо на Київ, про татарську поміч, Барабаша, гетьманську розвідку й т. п. Крім тих соболів, Кікін, приймаючи в себе осаула Вовка, гостив його — „пот (чиваль) чѣмъ прилучилось“.¹¹⁰⁾ Дехто з посланців у своїх справозданнях не зазначають, чим саме платили вони за добрі відомості — говорять просто про дарунки. Той же Кікін у Ромні, коли до нього прийшов „полськихъ пословъ шляхтичъ Карась“ „обѣщаль ему дати от ... подарки, чтобъ онъ сказалъ о всемъ правду“.¹¹¹⁾ Дарунок же дістав од майора Булгакова і той караульний драгун, що 15. січня 1659. р. приходив у Переяславі до нього в світлицю й таємно говорив про наміри Виговського.¹¹²⁾ Що це були за дарунки, лишається нев'ясним, але мабуть не соболі, а щось менше цінне бо про „росходъ“ соболів посланці мусили давати докладне справоздання московським приказам, — про це спеціально приписувалося в царських наказах.

Та не завжди мотиви, що спонукували українців проказувати розвідочну службу Москві, зводилися до матеріального інтересу — дарунків, соболів або якихось карєрних розрахунків; були й інші, вищого — так би сказати, ідейного! — порядку. Не згадуючи вже таких, як Іван та Остафій Виговські або протопоп Филимонович, можемо вказати й серед дрібніших одиниць таких, що виявляли себе сторонниками Москви й її інтересам віддано служили. Стряпчий Дм. Рагозін записав у своєму статейному спискові, що до нього в Лубнях уночі приходив наказний війт і бурмістр Петро Іванович Котляр і розповідав Рагозінові різні речі; в цій розмові Котляр виявив себе сторонником Москви, який хоче, щоб на Україні були царські воеводи.¹¹³⁾ І таких Котлярів в ті часи на Україні було не мало. Ще в 1648. р., коли тільки розпочалося повстання Б. Хмельницького, із Сівська повідомляли до Москви, що „И въ Киевѣ де, государь, и въ иныхъ во многихъ полскихъ городѣхъ всякіе люди Бѣлорусцы Бога молятъ о томъ же, чтобъ имъ всѣмъ быть подъ твоею царскою высокою рукою“.¹¹⁴⁾ От такі „всякіе люди Бѣлорусцы“ своєю допомогою й полегчували розвідочні завдання московських посланців.

Сторонників Москви було не мало й серед вищих достойників козацької держави; згадати хоча б такого бувшого осаула військового Івана Ковалевського, що виявив себе прихильником і відданим Москві.¹¹⁵⁾

Як бачили вже з наказів, посланцям доручалося розвідувати про найрізноманітніші речі. Часто в наказах приписувалося „о всемъ провѣдывать“, добувати „всякіе вѣсти“, хоч часто також ці розвідочні завдання й конкретизувалися якимись певними вказівками. І посланці в своїх справозданнях та відписах подають або загальні відомості, або ж справи спеціального характеру; ці останні, найчастіше політичні або військові — про останні події, кількість війська, відношення до татар, поляків, шведів і т. п., про різні дипломатичні акти, договори, чужих послів, козацькі ради, а також про настрої на Україні серед населення, його відношення до гетьмана, „вірність“ гетьманів Москві, їх шатості й т. д., й т. п.

Посольство В. Унковського, що його в 1650. р. посилали до Б. Хмельницького в справі видачі Т. Акундінова, розвідувало про війну поляків з

¹⁰⁹⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 369, ст. 574.

¹¹⁰⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 79, ст. 155.

¹¹¹⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 79, ст. 165.

¹¹²⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 90.

¹¹³⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 44.

¹¹⁴⁾ АЮиЗР, т. VIII, (Прибавл.), ч. 5, ст. 277.

¹¹⁵⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 79, ст. 156.

козаками, про Т. Акундінова й інші речі.¹¹⁶⁾ Подячий Гр. Богданов 1651. р. подавав у вістовому листі головну військову відомість про тодішні події — про Берестечко, відносини з татарами, кількість останніх, про бій, полон гетьмана, а також про становище в польському таборі, про що йому „сказывалъ Васька Кравцовъ“, якого посилали козаки для розвідування польського становища; далі записує про посланців Б. Хмельницького до угорського Ракоція, що саме тоді повернулися назад та про їх місію; записує також про мобілізаційні універсали Б. Хмельницького, якими той збірвав козаків на війну; Богданов же провідував і про те, як живе Б. Хмельницький з муляньським та волоським володарем — загалом обсяг інтересів цього подячого значний, а також значна й ріжноманітність його відомостей.¹¹⁷⁾ Не дуже менші вони і у Стрешньова-Бредіхіна, який в 1657. р. їздив до Виговського, формально з повідомленням про народження царівни Софії Олексійовни, а фактично для розвідування. Цей за свого трьохтижневого перебування на Україні розвідував про „состояніе умовъ“, настрої козацтва, відношення до гетьмана „черни“ й „старших“, про конфлікт Виговського з Пушкарем, про застави Виговського, щоб припинити зносини запорожців з Москвою, про козацькі ради, татарські й запорозькі справи, також про шведів, поляків і т. п.¹¹⁸⁾ Путивельські воеводи розпитували того ж року миргородського міщанина про те, „нѣтъ ли у гетмана Ивана Выговского и начальныхъ людей какой шатости“.¹¹⁹⁾ Про дружбу гетьмана з шведським королем і про військові акції в Польщі за Б. Хмельницького розвідував окольничий Ф. Бутурлін та дяк Кікін.¹²⁰⁾ Ще перед тим р. 1656. київський воевода Ф. Бутурлін розвідував про чигиринський сейм 1656. р., про „шатость и умыслы“ гетьмана та писаря „и для чего всему войску велѣлъ быти готовымъ“.¹²¹⁾ Він же роздобув і список союзного договору Юр. Ракочого з Б. Хмельницьким.¹²²⁾

Особливо інтенсивно провадили посланці розвідування в часи Виговського, коли українсько-московські відносини набували критичного характеру й коли Москва потребувала пильно стежити за всіма намірами й акціями гетьмана. Про це збірвав відомості в р. 1658. дяк В. Кікін (про наміри Ів. Виговського в зв'язку з поразкою Д. Виговського під Київом, про татарську поміч, Барабаша, гетьманську розвідку й т. п.¹²³⁾ Теж саме і в наступному році — про „измѣну“ та наміри Виговського розвідували й Булгаков-Байбаков.¹²⁴⁾

Про різні військові справи та військові події збірвав відомості стольник Коковинський р. 1662.¹²⁵⁾ Про ріжноманітні справи розвідував перед тим (р. 1661.) стряпчий Строев — „про всякіе вѣсти и про вѣрность...“ самого Сомка, про Юр. Хмельниченка, поляків, татар, нового гетьманського писаря й т. д.¹²⁶⁾ Про Сомка та Юр. Хмельниченка подавав р. 1662. відомості й стольник Лодиженський.¹²⁷⁾ Будучи р. 1671—1672. у Батурині, посиланий до Многогрішного подячий Савин розпитував про різні справи й про П. Дорошенка, який „съ татары и съ турки стоялъ надъ Богомъ“

¹¹⁶⁾ АЮиЗР, т. VIII, ч. 33.

¹¹⁷⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 328.

¹¹⁸⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 44.

¹¹⁹⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 29.

¹²⁰⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 369.

¹²¹⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 361 і 367.

¹²²⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 361, ст. 546—547.

¹²³⁾ АЮиЗР, т. IV, ч. 79.

¹²⁴⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 90.

¹²⁵⁾ АЮиЗР, т. V, ч. 58.

¹²⁶⁾ АЮиЗР, т. V, ч. 39.

¹²⁷⁾ АЮиЗР, т. VII, ч. 121.

р'юкою, а хотѣлъ войною итти на Полшу; и тому де нинѣ недѣли съ три, Дорошенко орду поставилъ для прокормленія городомъ около Кіева въ ближнихъ мѣстѣхъ, по тысячи и болши на городъ. А крымскихъ де татаръ при Дорошенку тысячь съ тридцать, а турковъ было две тисечи, и тѣмъ де туркамъ Дорошенко далъ въ подарокъ изъ своихъ городовъ два мѣстечка людей, и тѣ де турки, выбравъ изъ тѣхъ мѣстечекъ всѣхъ людей до малого ребенка, пошли въ свою землю“. ¹²⁸⁾ Поруч з цими політично-військовими інформаціями той же посланецъ подав відомості про царгородського патріярха Афанасія, який, ідучи з Москви, на Україні помер і був похований у Мгарському монастирі, й там тепер творяться чудеса. ¹²⁹⁾

Про розвідані на Україні справи посланці робили своєму урядові відписки, які пересилали звичайно через порубежних воевод, а потім подавали й докладніші відомості в своїх справозданнях по повероті з командировок. Крім того, бувало, що їм робили в Москві ще й спеціальний розпрос — розпитували особисто, як на Москві взагалі розпитували всіх, що приїздили з-за кордону. Розпроси ці були звичайно по-московському ґрунтовними — зазначали й деталі з подорожів. Подячий Гр. Богданов, посланий в серпні 1651. р. до Б. Хмельницького, про свою подоріж і перебування у гетьмана дав докладний розпрос, в якому оповів, коли й при яких обставинах він бачився з Б. Хмельницьким, про віщо говорив з ним і т. п. (Розмову наводить власними словами). ¹³⁰⁾ Крім розпросу Богданов окремо подав ще й „Вѣстовое письмо что провѣдалъ всякихъ вѣстей, будучи у Б. Хмельницького“. ¹³¹⁾ Розпрос давав і стрілецький сотник Афанасій Шилов про свою поїздку в 1669. р. до гетьмана Дорошенка. ¹³²⁾ Розпрос робили навіть і звичайним гонцям, що приїздили з України з якоюсь поштою. Напр., 17. червня 1669. року в Приказі Малыя Росіи розпитували стрільця Михайла Толстого, що його прислав з Ніжина з відпискою воевода Ржевський. ¹³³⁾

Перебуваючи на Україні, московські посланці, щоб тримати звязок із своїм урядом — інформувати його, а також і собі діставати додаткові інструкції — надсилали по Москви свої відписки, т. зв. „вѣстовые письма“. ¹³⁴⁾ Про це вони мали спеціальні приписи в наказах. Посольство Стрешньова-Бредіхіна 1653. р. часто відписувало до Москви про добуті відомості, про своє становище, розмови, зустрічі, побачення й т. п.; прохали собі вказівок, писали з Красного б. Х. про війну Б. Хмельницького з поляками, з Прилук 8. Х. про теж саме та ще про ранення Тимоша Хмельниченка в Сочаві, потім з Чигирина аж чотири рази 16. і 24. жовтня та 11. і 22. листопаду, пізніше також з Уманя 13. і 14. грудня й з берега Дніпра 31. грудня. ¹³⁵⁾ Вістові ж листи до Москви надсилали й Ржевський-Богданов р. 1654. ¹³⁶⁾ Також часто повідомляли про свою діяльність на Україні й про різні справи стольник В. Кікін, посиланий р.

¹²⁸⁾ АЮиЗР, т. IX, ч. 127, ст. 605.

¹²⁹⁾ АЮиЗР, т. IX, ч. 127, ст. 607—608.

¹³⁰⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 327, ст. 461—465.

¹³¹⁾ АЮиЗР, т. III, ч. 327, ст. 465—467.

¹³²⁾ АЮиЗР, т. VIII, ч. 106.

¹³³⁾ АЮиЗР, т. IX, ч. 3.

¹³⁴⁾ Про „Воеводскія вѣстовыя отписки XVII в., какъ матеріалъ для исторіи Малороссіи“ писав Н. Оглоблин. Кіев. Стар., 1885, VII, ст. 365—416. Завданням автора цієї статті було звернути увагу істориків на воеводські „вѣстовыя отписки“ XVII в. На основі цього матеріалу Н. Оглоблін висвітлює дещо про організацію збирання Московію вістей взагалі в сусідніх державах (через „виходців“, „полоненників“, „торгових людей“, спеціальних „вѣстовниковъ“ або „лазутчиковъ“); дещо в нього є й про вісті з України.

¹³⁵⁾ АЮиЗР, т. X, ч. 3.

¹³⁶⁾ АЮиЗР, т. XIV, ч. 1.

1667. з приводу забиття запорожцями кримських посланців та супроводившого їх стольника Лодиженського.¹³⁷⁾

Пересилка цих вістових одписок спочатку провадилася з випадковими подорожніми, при оказії. Наказуючи Ржевському-Богданову в р. 1654. про все розвідувати й про все відписувати до Москви, доручалося слати відписки, „съ кѣмъ доведетца“.¹³⁸⁾ Своє листування з Москвою посланці провадили звичайно через порубежних воевод, найчастіше путивельських, хоч пізніше в цій організації настали деякі зміни, т. що вузловий осередок пересунувся до Ніжина. Неронов-Богданов (1649. р.) у своєму статейному спискові зазначають „а что въ Ромнѣ какихъ вѣстей провѣдано, и о томъ писано въ Путивль къ боярину и воеводамъ“.¹³⁹⁾ Стрешньов-Бредіхін (1653. р.), маючи наказ „посылать съ отпиской тѣхъ дѣтей боярскихъ, которые съ ними будутъ посланы изъ Путивля“,¹⁴⁰⁾ пересилали інформації про добуті відомості до Путивля для негайної пересилки їх у Москву („не задержавъ часа того“).¹⁴¹⁾

Щоб посольські й усякі інші листи з України доставлялись на Москву без задержки й узагалі щоб удосконалити поштовий зв'язок з Україною, московський уряд згодом, саме в 1669. р. поробив відповідні розпорядження ніжинському воеводі Ржевському, надіславши йому з Москви спеціальну царську грамоту. В ній Ржевському було велено, щоб „грамоти“ з Москви, а на Москву відписки й вістові листи, „черезъ почту посылають съ гонцами безо всякого замотчання, тотчасъ, чтобы изъ Малороссійскихъ городовъ отписки и всякіе письма къ Москвѣ въ присылкѣ были въ скорыхъ дняхъ“.¹⁴²⁾ Далі писалось, що присилка через „установленную почту къ Москвѣ“ забірає „десять и девять дней и потому значно въ гонбѣ въ городѣхъ мотчание чинитца не малое, и посылаете съ мимоѣзжими людьми, а не съ нарочными гонцами“. Тому надалі дається така інструкція: „И какъ къ тебѣ (ст. до Ржевського) ся наша великого государя грамота придетъ, и тебѣ бѣ велѣтъ учинить сторожу: изъ Кіева гонцовъ въ Нѣжинъ смотрѣть днемъ и ночью безперестанно, а въ Нѣжинѣ гонцамъ и лошадямъ для той гонбы быть наготовѣ безпрестанно; а какъ изъ Кіева и изъ иныхъ Малороссійскихъ городовъ отписки и всякіе вѣстовые письма присланы будутъ въ Нѣжинъ, и тѣ отписки и письма принявъ, того жъ часа, въ которомъ часу гонецъ изъ Кіева въ Нѣжинъ привезетъ, посылають къ Москвѣ до Батурина, безо всякого задержання, съ нарочнымъ гонцомъ, безо всякого мотчання, а съ проѣзжими людьми не посылають отнюдь нигдѣ нисколько, и ни зачѣмъ мотчання въ гонбѣ не было. А въ которомъ числѣ и часу въ Нѣжинъ съ отписки и со всякими письмами гонецъ пригонитъ и изъ Нѣжина отпущенъ будетъ въ Болховъ, и то число и часъ въ отпискахъ своихъ писать къ намъ великому государю имянно; а нѣжинскимъ гонцамъ наказывать накрѣпко, чтобы гоняли дорогою наскоро, днемъ и ночью, ни за чѣмъ никакого мотчання у нихъ въ дорогѣ не было“.

¹³⁷⁾ АЮиРЗ, т. VI, ч. 62.

¹³⁸⁾ АЮиЗР, т. XIV, ч. 1.

¹³⁹⁾ АЮиЗР, т. VIII, (Прибавл.), ч. 32, ст. 304.

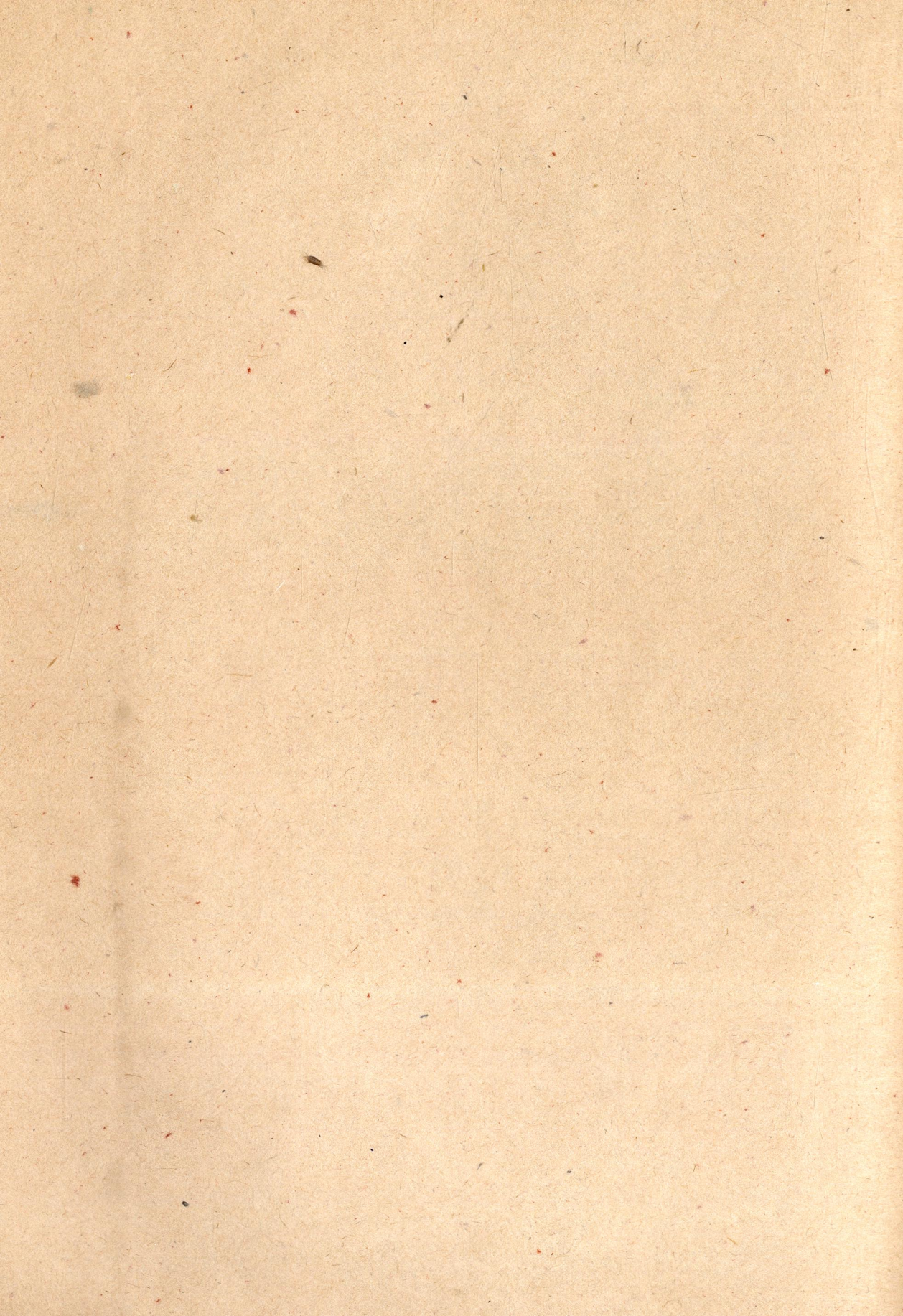
¹⁴⁰⁾ АЮиЗР, т. X, ч. 3, ст. 30.

¹⁴¹⁾ Ibid., ст. 27.

¹⁴²⁾ АЮиЗР, т. IX, ч. 4, ст. 27.

Видання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі.

1. Справоздання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі за перший рік його діяльності (від 30. травня 1923 р. до 31 травня 1924 р.). 1924 р., ст. 13.
2. Д. Дорошенко — Л. Білецький. Памяти академіка Миколи Сумцова. 1925 р.
3. І. Мірчук. Г. С. Сковорода (Замітки до історії української культури). 1925 р.
4. В. Біднов. „Устное повѣствованіе запорожца Н. Л. Коржа“ та його походження й значіння. 1925 р., ст. 28.
5. Л. Білецький. Основи української літературно-наукової критики. Випровід. 1925 р.
6. В. Щербаківський. Основні елементи орнаментатії українських писанок та їхнє походження (Студія). 1925 р., ст. 32.
7. Л. Чикаленко. Техніка орнаментування керамічних виробів Мізинських неолітичних селищ. 1925 р., ст. 11.
8. Д. Антонович. З історії церковного будівництва на Україні. Вип. I. 1925 р.
9. Ф. Слюсаренко. Грецька федеральна конституція кінця IV віку пер. Хр. 1925 р.
10. С. Смаль Стоцький. Ритмика Шевченкової поезії. 1926 р., ст. 44.
11. Праці Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923—1924). Том I. 1926 р., ст. 210.
12. Справоздання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі за другий рік його діяльності. 1926 р., ст. 14.
13. Справоздання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі за третій рік його діяльності. 1927 р., ст. 13.
14. Шостий рік діяльності Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі.
15. Річне Справоздання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік четвертий (1926—1927). 1930., ст. 20.
16. Річне Справоздання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік п'ятий (1927—1928). 1930 р., ст. 14.
17. Річне Справоздання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік шостий (1929—1930). 1930 р., ст. 32.
18. Річне Справоздання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік восьмий (1930—1931). 1931 р., ст. 32.
19. Дискусія над питанням: „Откоуду есть пошля руская земля...“ 1931., ст. 30.
20. Річне Справоздання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік дев'ятий (1931—1932). 1933 р., ст. 24.
21. Річне Справоздання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік десятий (1932—1933). 1933 р., ст. 16.
22. Річне Справоздання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік одинадцятий (1933—1934). 1934 р., ст. 16.
23. Річне Справоздання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік дванадцятий (1934—1935). 1935 р., ст. 16.
24. Памяти професора Василя Біднова. 1936 р., ст. 32.
25. Річне Справоздання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік тринадцятий (1935—1936). 1936 р., ст. 16.
26. С. Смаль Стоцький. Останній рік Шевченкової поетичної творчості. 1937 р.
27. І. Мірчук. Чи можливі синтетичні суди а priori? 1937 р., ст. 8.
28. М. Антонович. Матеріали до вербування українців у пруську армію XVIII в.
29. Д. Дорошенко. Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України. 1937 р.
30. Б. Крупницький. Пилип Орлик і Сава Чалий. 1937 р., ст. 6.
31. О. Лотоцький. П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у їх листуванні. 1937., ст. 14.
32. В. Садовський. Господарські погляди українського поміщика в першій половині XIX в. 1937 р., ст. 14.
33. А. Яковлів. До історії кодифікації українського права XVIII ст. 1937 р., ст. 12.
34. Ол. Шульгин. Ідеологічна ненависть і непереможна любов Ж. Ж. Руссо до Франції. 1937 р. ст. 7.
35. В. Сімович. Проблема гармонії складів у морфології слов'янських мов. 1937 р.
36. Р. Смаль Стоцький. Краса і погань. 1937 р. ст. 12.
37. К. Чехович. Чеські впливи на Франкового „Мойсея“ та „Івана Вишенського“.
38. Ф. Слюсаренко. Нумізматична праця проф. В. Б. Антоновича. 1938 р. ст. 11.
39. Ів. Борковський. Значіння деяких предметів знайдених в Майкопській могилі.
40. Л. Чикаленко. Вівіфікаціонізм. 1938 р. ст. 8.
41. В. Щербаківський. Матеріали з археологічних розкопів на Переяславщині.
42. В. Дорошенко. Примітки В. Антоновича до Шевченкового „Кобзаря“. 1937.
43. В. Прокопович. Сфрагістичні анекдоти. 1938 р. ст. 28.
44. С. Наріжний. Дійства презьльной брани. 1938 р.
45. Степан Сірополко. Граф Петро Завадовський — перший міністр освіти в царській Росії. 1938 р. ст. 7.
46. Праці Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Том другий. Прага 1939 р. ст. VIII+227.
47. М. Антонович. Пограничник Босній. 1940 р. ст. 16.
48. Б. Крупницький. З життя першої української еміграції. 1940 р., ст. 16.
49. В. Щербаківський. Концепція Грушевського про походження українського народу в світлі палеоетнології. 1940., ст. 16.
50. Дм. Чижевський. Український літературний барок. Част. 1. 1941., ст. 76.
51. Ів. Панькевич. Літературний бідермаєр в галицько-українському письменстві.
52. С. Наріжний. Розвідування московських посланців на Україні в др. пол. XVII в.
53. Праці Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Том III. 1941 р.

PA 4169y